

BİR GÖSTERGE MODELİ OLARAK DİL

Erdoğan BOZ*

Modern çağda Saussure (Ö. 1913) ile literatüre giren *gösterge* terimi, zamanla dil biliminin temel kavramlarından biri olurken sonradan ortaya çıkacak olan gösterge biliminin de habercisidir. En basit tanımıyla “bir şeyi bir başka şeyle anlatma aracı” olan *dilsel gösterge*, Saussure’e göre iki kavramdan oluşmaktaydı: *gösterilen* ve *gösteren*. Saussure’den sonra Ogden (Ö.1957) ve Richards (Ö. 1979) bu modele *gönderge* kavramını eklemiştir. Bühler (Ö.1963) göstergeyi *belirti*, *simge* ve *sinyal* kavramlarıyla geliştirip yeni bir iletişim modeli oluştururken Jakobson (Ö. 1982) *konusucu*, *dinleyici*, *konu*, *ileti*, *kanal* ve *kod* kavramlarıyla gelişkin bir iletişim modeli ortaya koymuştur. Sonuçta değişik bilim insanlarınca geliştirilen dilsel gösterge modelleri, giderek çok karmaşık bir yapıya bürünmüş olsa da temelde *gösterilen*, *gösteren* ve *gönderge* kavramlarından oluşmuştur.

Bir gösterge modeli olan dil üzerine konuşabilmek için yol haritası çizmek zorunluluğu vardır. *Dil içi alan*, *dil kullanıcısı-dünya arası alan* ve *dil dışı alan* terimleri bu yolun en belirgin işaret taşları olabilir. Dil kullanıcısı olarak insan, aslına bakarsanız bu üç alanın tam da merkezinde bulunmaktadır. Bu açıdan yazının seyrini böyle belirlemek yerinde olacaktır.

Dil İçi (Dilsel) Alan

Dil kullanıcısı, dil içi alanı; *dilin oluşum alanı* ve *dilin kullanım alanı* olarak iki basamakta düzenler. Bu düzenleme, dil-dünya arasındaki döngünün bir noktasından bakıldığında görülen manzaradır. İnsanın dili kullanma iradesi veya yetisi, bu düzenlemenin böyle olmasını mümkün kılmıştır.

Dilin oluşum alanı, insan zihnidir. Bir tür bellek olan zihin; algı ve bilgilerin oluşturulduğu ve depolandığı yerdir. Beyin, vücuttaki her eylemin yönetildiği mer-

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üni., TDE Bölümü.

kez olduğu gibi zihinsel bütün eylemlerin de merkezidir.

Dilin oluşumunda iki kademe vardır; *kavramlaştırma ve adlandırma*. Kavramlaştırma, insanın dünyaya dair tespitinin, bilgisinin ve tecrübesinin zihne kodlanmasıdır. Bu kodlama soyut bir kodlamadır ve kurmaca dünyaya (dil) giriş anlamını taşır. Zihne kodlanan dünyaya dair bu soyut ize; *kavram, konsept* veya en yaygın söylenişi ile *gösterilen* denir.

Gösterilen denilen *kavramın* üç yönü vardır, bunlardan birincisi kavramın *imge yönüdür*. Dünyanın (somut-soyut nesnelere, durumlar ve hareketler) iz düşümüdür ve çoğu kez *gönderge* ile aralarında bir benzerlik ilişkisi vardır. İkincisi *değer yönüdür*, kavramın *duygusal, ruhsal ve psikolojik* katmanıdır. Üçüncüsü ise kavramın *içerik yönüdür*, kısaca *anlam* olarak açıklanabilir.

Kavramların ayrıca *bireysel, ulusal ve evrensel* değerleri vardır. Buna göre her kavramın yukarıda saydığımız üç yönü (imge, değer ve içerik), aynı zamanda birbirinden yer yer ayrılabilen öznel ve nesnel özellikler taşır. Örneğin bir *ekmek* göndergesinin kavramlaştırma sırasında her insanda bireysel dünya bilgisine, içinde yaşadığı topluma ve nihayet evrensele dair bir değeri oluşur. Bu değerlerin en güçlüsü bireysel olanıdır ancak içinde yaşanan toplumun yüklediği değer, çoğu zaman bunu gölgede bırakabilir. Evrensel değer ise en nesnel olanıdır, bu yüzden kimi zaman en isabetlisi ve gerekli olanıdır.

Adlandırma, kavramın dil kalıplarına (söz) dökülmesi yani dil ile ifade edilmesi, diğer bir söyleyişle soyut olan kavramın somutlaştırılmasıdır. Soyut bir değer olan kavramın sabitlenmesi, elle tutulur ve gözle görülür hâle gelebilmesi için adlandırılması gerekir. Kavramı somutlaştıran söz, *gösteren* adını alır Bu anlamda söz, kavramın varlık alanıdır, diğer taraftan kavram da sözün art alanıdır.

Kavramlaştırma ve adlandırma arasındaki doğal sıra önce kavramlaştırma sonra adlandırma şeklinde olsa da bunun tersi durumlar da söz konusudur. Hem günlük pratiğimizde hem de kimi özel durumlarda bunu görmek mümkündür. Örneğin ilk kez adını duyduğumuz bir nesneyi zihnimize kavramlaştıramayız, bunun için ya o nesneyi görmek ya da ona dair açıklayıcı bilgi elde etmek zorunluluğu vardır. Bundan başka kimi bilimsel alanlarda önce terimlerin oluşturulduğu, daha sonra da bu terimlerin içeriklerinin doldurularak kavramlaştırıldığı biliyoruz.

Kavramlaştırma ve adlandırma yoluyla oluşturulan dilsel gösterge, dil içi alanın ikinci basamağında yani *dilin kullanım alanında* hayat bulur. Dilsel göstergenin kullanımı aslında bir *anlamlandırma* işidir. Bu arada “Gösterge anlamlı değil midir?” şeklinde bir soru akla gelebilir. Burada kast edilen göstergelerin tek tek anlamsızlığı değil, dil dizgesi içinde kazandıkları anlamdır. Wittgenstein’in (Ö. 1951) “Bir kelimenin anlamı onun dildeki kullanımınıdır.” sözü tam da bunu söyler.

Göstergeler, somut metin adını verdiğimiz sözlü ve yazılı metinlerde kullanılırken *sözlüksel* (göndergesel) veya *dilbilgisel* anlamlar kazanır. Göstergelerin



somut metinler dışında, soyut metin diyebileceğimiz sözlüklerdeki kullanımlarında bir önerme yoktur. Dolayısıyla göstergeler sözlüklerde anlamlarıyla değil, tanımlarıyla vardır. Tanımlama ise gerekli olan en az içerik ile yapılır ve Palmer'in (D. 1922) tespitleriyle bu tanımlamada ya *dilsel anlam* (gösterilen-gösteren) ya da *referans anlam* (gösteren-gönderge) dikkate alınır.

Dil Kullanıcısı-Dünya Arası Alan

Dil kullanıcısı-dünya arası alan, dil kullanıcısının dünyaya teması sırasında ortaya çıkan soyut bir alandır ve bu alanı bütünüyle dil kaplar. Ancak dil kullanıcısının dünyadaki soyut-somut nesnelere, durumlar ve hareketlere ilişkin tespit, bilgi ve tecrübesi bireysel, ulusal ve evrensel değerler sistemine göre şekillenmektedir. Bu değerler sistemi, dil kullanıcısının ürettiği önermeler için bir süzgeç görevini üstlenir ve *dil prizması* adını alır.

Dil prizması için Humboldt'un (Ö. 1835) "Her dilin özel bir dünya görüşü vardır ve bu görüş o ulusun kültüründen kaynaklanır." tespitini hatırlayalım. Mutlaka her insan dünyayı kendi dil prizmasından görür ancak bu prizmaya ışık veren bireysel değerler olduğu kadar ulusal ve evrensel değerlerdir.

Kendi dil prizmasından dünyaya bakan insan, her şeyi kendi anlayışına uygun olarak görür. Dünyaya dair *şeyler* aslında değişmemekle beraber anlayışlara bağlı olarak algılar değişmektedir. Korzybski'nin (Ö. 1950) "Harita coğrafyanın kendisi değildir." sözü, bugün kişisel gelişimcilerin en rağbet ettikleri özdeyiş hâlini almıştır. Buradan çıkarılacak sonuç dil prizmasını ışıklandıran -özellikle- bireysel bakış açılarının değişmesi, dünyayı farklı görebilmek için önemli bir etkidir.

Dünya haritasını modellerken veya evrensel modelleme (meta model) yaparken *silme*, *bozma* ve *genelleme* eylemleri gerçekleşir. Silme dünyaya dair bir çeşit elemedir; bozma, bir şeyi başka bir şeye dönüştürme; genelleme ise ayrıntıları terk etme, öğrenmeyi çabuklaştırmadır. Bütün bu eylemlerin yerinde kullanımı, etkili bir dil kullanımı için çok önemlidir.

Dil Dışı (Dil Ötesi) Alan

Dil dışı alan, yukarıdan beri söyleyegeldiğimiz gerçek dünyadaki soyut-somut nesnelere, durumlar ve hareketlerdir. Dilsel gösterge modelinde *gönderge* olarak belirlenen dil dışı alan, temelde beş duyuyla (görme, işitme, dokunma, tatma ve koku alma) ve diğer insani özelliklerle algılanan gerçek dünyadır. İnsan gerçek dünyaya

dair tespit, bilgi ve tecrübeleri ifade ederken dil dışında trafik işaretleri, renkler, motifler ve çeşitli nesnelere gibi birçok göstere kullanabilir. Ancak bu gösteregelerin hiçbirini dilsel göstere kadar eski, etkin ve insani değildir.

Kaynaklar

- Akerson-Erkman, Fatma (2007), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Kıran, Zeynel-Kıran, Ayşe (2002), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Kozan, Olena (ed.) (2014), *Kültürdilbilim (Temel Kavramlar ve Sorunlar)*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Toklu, Osman (2009), *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Abdullah (2012), *Dil Zekası*, Tutku Yayınları, Ankara.